РОСЛАВЛЄВ

1831

Читаючи "Рославлєва", з подивом побачила я, що зав'язка його побудована на справжній події, занадто для мене відомій. Колись я була другом нещасної жінки, обраної п. Загоскіним в героїні його повісті. Він знову привернув увагу публіки до події забутої, розбудив почуття обурення, приспане часом, і порушив спокій могили. Я буду захисницею тіні,— і читач вибачить слабість пера мого, зваживши На сердечні мотиви, що спонукали мене. Буду змушена багато говорити про саму себе, тому що доля моя довго була зв'язана з долею сердешної моєї подруги.

Мене вивезли в світ зимою 1811 року. Не стану описувати перших моїх вражень. Легко можна собі уявити, що повинна була почувати шістнадцятирічна дівчина, проміняв ши антресолі і учителів на безперервні бали. Я віддавалась вихрові веселощів з усією жвавістю моїх років і ще не розмірковувала... Жаль: тодішній час вартий був спостережень.

Поміж дівчатами, які виїхали разом зі мною, відзначалась княжна ** (п. Загоскін назвав її Поліною, лишаю їй це ім’я). Ми скоро подружились ось через який випадок.

Брат мій, двадцятидворічний хлопець, належав до стану тодішніх франтів; він вважався на роботі в Іноземній Колегії і жив у Москві, танцюючи і пустуючи. Він закохався в Поліну і впросив мене зблизити наші родини. Брат був ідолом всієї нашої сім'ї, а з мене робив, що хотів.

Зблизившись з Поліною, щоб догодити йому, я незабаром щиро до неї прив'язалась. В ній було багато дивного і ще більш привабливого. Я ще не розуміла її, а вже любила. Не помічаючи того, я стала дивитися її очима і думати її думками.

Батько Поліни був заслуженою людиною, тобто їздив цугом і носив ключ і зірку, проте був легковажний і простий. Мати її була, навпаки, жінка статечна і відзначалась поважністю і здоровим глуздом.

Поліна бувала всюди; вона оточена була поклонниками, коло неї упадали,— але вона нудьгувала, і нудьга надавала їй вигляду гордості і холодності. Це надзвичайно личило їй, при її грецькому обличчі і чорних бровах. Я торжествувала, коли мої сатиричні зауваження викликали усмішку на її правильне і нудьгуюче лице.

Поліна надзвичайно багато читала, і без усякого розбору. Ключ від бібліотеки батька її був у неї. Бібліотека здебільшого складалася з творів письменників XVIII століття. Французька словесність від Монтескьє до романів Кребільйона була їй відома. Руссо знала вона напам'ять. У бібліотеці не було ні одної російської книги, крім творів Сумарокова, яких Поліна ніколи не читала. Вона говорила мені, що насилу розбирала російський друк, і мабуть, нічого по-російському не читала, не виключаючи і віршиків, піднесених їй московськими віршувальниками.

Тут дозволю собі маленький відступ. Ось уже, слава богу, років тридцять, як лають нас, бідолашних, за те, що ми по-російському не читаємо і не вміємо (нібито) говорити на вітчизняній мові. (N3 : Авторові "Юрія Милославського" гріх повторювати пошлі обвинувачення. Ми всі прочитали його і, здається, одній із нас він має бути вдячний за переклад свого романа на французьку мову). Річ у тім, що ми і раді б читати по-російському; але словесність наша, здається, не старіша Ломоносова і надзвичайно ще обмежена. Вона, звичайно, представляє нам кілька чудових поетів, але не можна ж від усіх читачів вимагати виняткової охоти до віршів. В прозі маємо ми лише "Історію Карамзіна"; перші два чи три романи з'явились два чи три роки тому: тоді як у Франції, Англії і Німеччині книги, одна краща за іншу, виходять одна по одній. Ми не бачимо навіть і перекладів; а коли і бачимо, то, як собі хочете, я все-таки віддаю перевагу оригіналам. Журнали наші цікаві для наших літераторів. Ми змушені все, вісті і поняття, черпати з книг іноземних; таким чином, і думаємо ми на мові іноземній (принаймні, всі ті, котрі думають і слідкують

за думками людського роду). В цьому признавалися мені найвідоміші наші літератори. Вічні скарги наших письменників на неувагу, з якою ставимося ми до російських книг, подібні до скарг російських торговок, які обурюються за те, що ми капелюшки наші купуємо у Сіхлера і не задовольняємось виробами костромських модисток. Повертаюсь до мого предмета.

Спогади про світське життя звичайно слабі і нікчемні навіть в епоху історичну. Проте поява в Москві одної мандрівниці лишила в мені велике враження. Ця мандрівниця — m-me de Stael*. Вона приїхала влітку, коли більша частина московських жителів роз’їхалась по селах. Російська гостинність заметушилась; не знали, як пригостити славетну іноземку. Звичайна річ, давали їй обіди. Чоловіки і дами з'їжджались подивитись на неї і були здебільшого невдоволені нею. Вони бачили в ній п'ятдесятирічну товсту бабу, одягнуту не по літах. Тон її не сподобався, промови здалися занадто довгими, а рукава занадто короткими. Батько Поліни, який знав m-me de Stael ще в Парижі, дав їй обід, на який скликав усіх наших московських розумників. Тут побачила я автора "Коріни". Вона сиділа на першому місці, спершися ліктями на стіл, згортаючи і розгортаючи прекрасними пальцями трубочку з паперу. Вона здавалась не в настрої, кілька разів починала говорити і не могла розговоритися. Наші розумники їли і пили досхочу і, здавалось, були значно більш задоволені ухою князя, аніж розмовою з m-me de Stael. Дами манірились. І ті і ті лише зрідка порушували мовчання, упевнені в нікчемності своїх думок і злякані в присутності європейської знаменитості. Весь час обіду Поліна сиділа, як на голках. Увага гостей була поділена між осетром і m-me de Stael. Чекали від неї щохвилини bon mot*, нарешті, вирвалась у неї двозначність, і навіть досить смілива. Всі підхопили її, зареготалися, зашепотіли здивовано; князь не тямив себе від радості. Я глянула на Поліну. Обличчя її палало, і сльози виступили на її очах. Гості встали із-за стола, цілком примирені з m-me de Stael: вона сказала каламбур, який вони поскакали розвозити по місту.

"Що з тобою сталося, ma chere*?— спитала я Поліну,— невже жарт, трошки вільний, міг отак тебе збентежити?" — "Ах, люба,— відповіла

Поліна,— я в розпачі! Яким нікчемним мало здатися наше велике товариство цій надзвичайній жінці! Вона звикла бути оточеною людьми, які її розуміють, для яких блискуче зауваження, сильний порух серця, натхненне слово ніколи не втрачені; вона звикла до захопливої вищої освіченості. А тут... Боже мій! Жодної думки, жодного вартого уваги слова протягом трьох годин! Тупі обличчя, тупа важність — та й годі! Як їй було нудно! Якою вона здавалась втомленою! Вона побачила, чого їм було треба, що могли зрозуміти ці мавпи освіти, і кинула їм каламбур. А вони так і кинулись! Я згоріла від сорому і ладна була заплакати... Але нехай,— палко продовжувала Поліна,— нехай вона вивезе про нашу світську чернь думку, якої вони варті. Принаймні вона бачила наш добрий простий народ і розуміє його. Ти чула, що сказала вона цьому старому, нестерпному блазню, який, щоб догодити іноземці, надумав був сміятися з російських борід: "Народ, який сто років тому відстояв свою бороду, відстоїть в наш час і свою голову". Яка вона чарівна! Як я люблю її! Як ненавиджу її гонителя!

Не сама я помітила збентеження Поліни. Інші проникливі очі спинились на ній в ту ж саму хвилину: чорні очі самої m-me de Stael. Не знаю, що подумала вона, але тільки вона підійшла після обіду до моєї подруги і з нею розговорилась. Через кілька днів m-me de Stael написала їй таку записку:

Ma chere enfant, je suis toute malade. Il serait bien aimable a vous de venir me ranimer. Tachez de l'obtenir de m-me votre mere et veuillez lui presenter les respects de votre amie de S*.

Ця записка зберігається в мене. Ніколи Поліна не пояснювала мені своїх стосунків з m-me de Stael, незважаючи на всю мою цікавість. Вона була без пам'яті від славної жінки, такої ж добродушної, як і геніальної.

До чого призводить охота до лихослів'я! Нещодавно розповідала я все це в одному дуже порядному товаристві. "А може,— зауважили мені, — m-me de Stael була не що інше, як шпигун Наполеона, а княжна ** доставляла їй потрібні відомості".— Та що ви,— сказала я,— m-me de

Stael, десять років переслідувана Наполеоном, благородна, добра m-me de Stael, яка насилу втекла під заступництво російського імператора, m-me de Stael, друг Шатобріана і Байрона, m-me de Stael буде шпигуном у Наполеона!..— "Дуже, дуже можливо,— заперечила гостроноса графиня Б.— Наполеон був така бестія, а m-me de Stael дуже тонка штука!"

Всі говорили про близьку війну, і пригадую, досить легковажно. Наслідування французького тону часів Людовіка XV було в моді. Любов до батьківщини здавалась педантством. Тодішні розумники звеличували Наполеона з фанатичною догідливістю і жартували над нашими невдачами. На нещастя, захисники батьківщини були трохи простуваті; вони були осміяні досить забавно і не мали ніякого впливу, їх патріотизм обмежувався жорстоким осудом вживання французької моди в товариствах, запровадження іншомовних слів, різними вихватками проти Кузнецького мосту і тому подібне. Молоді люди говорили про все російське з презирством або байдужістю і, жартуючи, передрікали Росії долю Рейнської конфедерації. Одним словом, товариство було досить гидке.

Раптом звістка про нещастя і відозва государя вразили нас. Москва захвилювалась. З'явились простонародні листівки графа Растопчина; народ озлобився. Світські балакуни притихли; дами сполошилися. Гонителі французької мови і Кузнецького мосту взяли в товариствах гору, і вітальні сповнилися патріотами: хто висипав з табакерки французький тютюн і став нюхати російський; хто спалив десяток французьких брошурок, хто відмовився від лафіта і став пити квас. Всі заріклися говорити по-французьки; всі закричали про Пожарського і Мініна і стали проповідувати народну війну, збираючись вирушити в саратовські села.

Поліна не могла приховати свого презирства, як колись не приховувала свого обурення. Така раптова зміна і боягузтво виводили її з терпіння. На бульварі, на Прєсненських прудах вона навмисно говорила по-французьки; за столом в присутності слуг навмисно оспорювала патріотичні хвастощі, навмисно говорила про численність Наполеонового

війська, про його воєнний геній. Присутні блідли, побоюючись доносу, і поспішали докорити їй за прихильність до ворога батьківщини. Поліна презирливо усміхалась.— Дай боже,— говорила вона,— щоб усі росіяни любили свою батьківщину, як я її люблю.— Вона дивувала мене. Я завжди знала Поліну скромною і мовчазною і не розуміла, звідки взялась у неї така сміливість. "Ось годі-бо,— сказала я одного разу:—охота тобі втручатися не в пащу справу. Нехай чоловіки собі б'ються і кричать про політику, жінки на війну не ходять, і їм діла нема до Бонапарта". Очі її заблискотіли.— І тобі не сором,— сказала вона,— хіба жінки не мають батьківщини? хіба немає в них батьків, братів, чоловіків? Хіба кров російська для них чужа? Чи, може, ти вважаєш, що ми народжені для того тільки, щоб нас на балі вертіли в екосезах, а дома заставляли вишивати по канві собачок? Ні, я знаю, який вплив жінка може мати на думку громадську, або навіть на серце хоч одної людини. Я не визнаю приниження, на яке прирікають нас. Подивись на m-me de Stael: Наполеон боровся з нею, як з ворожою силою... І дядечко сміє ще глузувати з її боязкості при наближенні французької армії! "Будьте певні, пані: Наполеон воює проти Росії, не проти вас..." Так! коли б дядечко попався в руки французам, то його б пустили гуляти по Пале-Роялю; але m-me de Stael в такому разі умерла б у державній в'язниці. А Шарлота Корде? а наша Марфа Посадниця? А княгиня Дашкова? чим я гірша за них? Напевно не сміливістю душі і рішучістю.— Я слухала Поліну з подивом. Ніколи не підозрювала я в ній такого запалу, такого честолюбства. Який жаль! До чого призвели її незвичайні якості душі і мужня піднесеність розуму! Правду сказав мій улюблений письменник: Il n'est de bonheurquedans les voies communes*. Приїзд государя посилив загальне хвилювання. Захват патріотизму оволодів, нарешті, і вищим товариством. Вітальні перетворилися на палати дебатів. Всі говорили про патріотичні пожертви. Повторювали безсмертну промову молодого графа Мамонова, який пожертвував усім своїм маєтком. Декотрі матусі після того зауважили, що граф не такий уже завидний жених, але ми всі були захоплені ним. Поліна марила ним. "Ви чим пожертвуєте?"— спитала вона якось у мого брата.— "Я не володію ще моїм маєтком,— відповів мій гультяй.— У мене тільки і є що 30000 боргу: приношу їх в жертву на олтар батьківщини!" Поліна розсердилась. "Для декого,— сказала вона,— і

честь, і батьківщина — дрібниця. Брати їх умирають на полі бою, а вони пустують у вітальнях. Не знаю, чи знайдеться жінка, досить низька, щоб дозволити таким фіглярам удавати перед нею любов". Брат мій спаленів. "Ви занадто вимогливі, княжна, — заперечив він.— Ви вимагаєте, щоб всі бачили у вас m-me de Stael і говорили б вам тиради із "Коріни". Знайте, що той, хто жартує з жінкою, той може не жартувати перед лицем батьківщини і її ворогів". Сказавши це, він одвернувся. Я думала, що вони назавжди посварилися, але помилилася: Поліні сподобалась зухвалість мого брат?, вона простила йому недоречний жарт за благородний порив обурення і, дізнавшись через тиждень, що він вступив у Мамоновський полк, сама просила, щоб я їх помирила. Брат був у захопленні. Він зразу ж освідчився їй. Вона відповіла згодою, але відклала своє весілля до кінця війни. На другий день брат мій пішов в армію.

Наполеон ішов на Москву; наші відступали. Москва тривожилась; жителі її вибирались один по одному. Князь і княгиня умовили матінку разом їхати в їх ***ське село.

Ми приїхали в **, величезне село за 20 верст від губернського міста. Навколо нас було багато сусідів, здебільшого прибулих із Москви. Щодня всі бували разом; наше сільське життя скидалось на міське. Листи з армії приходили майже щодня, бабусі шукали на карті містечко бівак і сердились, не знаходячи його.— Поліна займалася лише політикою, нічого не читала, крім газет, растопчинських афішок, і не розгортала жодної книги. Оточена людьми, поняття яких були обмежені, чуючи завжди судження безглузді і новини безпідставні, вона занепала духом; втома опанувала її душею. Вона втратила надію на врятування батьківщини, їй здавалось, що Росія швидко наближається до свого падіння, всяка реляція збільшувала її безнадійність, поліцейські об'яви графа Растопчина виводили її з терпіння.— Жартівливий склад їх здавався їй найвищою непристойністю, а заходи, яких він вживав, варварством нестерпним. Вона не могла збагнути думки тодішнього часу, такої великої в своєму жаху, думки, сміливе здійснення якої врятувало Росію і визволило Європу. Цілі години просиджувала вона над картою Росії, лічачи версти, стежачи за швидким пересуванням війська.

Дивні думки приходили їй в голову. Одного разу вона мені об'явила про свій намір піти з села, з'явитися у французький табір, добратися до Наполеона, і там убити його із своїх рук. Мені не важко було переконати її в безглузді такого наміру — але думка про Шарлоту Корде довго її не залишала.

Батько її, як уже вам відомо, був людина досить легковажна; він тільки й думав, щоб жити в селі якомога більше по-московському. Давав обіди, завів theatre de societe*, де ставилися французькі proverbes*, і всіляко намагався різноманітити наші розваги. У місто прибуло кілька полонених офіцерів. Князь зрадів новим особам і випросив у губернатора дозволу помістити їх у себе...

Їх було четверо — троє досить незначущі люди, фанатично віддані Наполеонові, нестерпні крикуни; щоправда, вони викупали свої хвастощі почесними своїми ранами. Але четвертий був людиною, вартою уваги.

Йому було тоді 26 років. Він був з хорошої сім'ї. Обличчя його було приємне. Тон дуже хороший. Ми зразу ж відзначили його. Ласки приймав він з благородною скромністю. Він говорив мало, але мова його була розважлива. Поліні він сподобався тим, що перший міг їй пояснити воєнні дії і пересування війська. Він заспокоїв її, засвідчивши, що відступ російського війська був не безглузда втеча, і так само непокоїв французів, як озлоблював росіян. "Але ви,— спитала його Поліна,— хіба ви не переконані в непереможності вашого імператора?" Сінекур (назву ж і його ім'ям, яке дав йому п. Загоскін), Сінекур, трохи помовчавши, відповів, що в його становищі одвертим бути важко. Поліна настійливо вимагала відповіді. Сінекур признався, що просування французького війська в серце Росії могло стати для них небезпечним, що похід 1812-го року, здається, закінчений, але не являє нічого вирішального. "Закінчений!— заперечила Поліна,— а Наполеон все ще йде вперед, а ми все ще відступаємо!" — Тим гірше для нас,— відповів Сінекур і перевів мову на інше.

Поліна, якій набридли і боягузливі передрікання, і дурні хвастощі наших сусідів, жадібно слухала судження, засновані на знанні справи і неупередженості. Від брата одержувала я листи, в яких толку не можна було добитися. Вони були сповнені жартів, розумних і поганих, запитань про Поліну, пошлих запевнень у коханні тощо. Поліна, читаючи їх, досадувала і знизувала плечима. "Признайся,— говорила вона,— що твій Олексій дуже пуста людина. Навіть у нинішніх обставинах, з полів бою, знаходить він можливим писати незначні листи, яка ж буде мені його розмова протягом тихого родинного життя?" Вона помилялась. Беззмістовність братових листів була не від його власної нікчемності, а від забобону, щоправда, найобразливішого для нас: він вважав, що з жінками треба говорити, пристосовуючись до слабості їх розумінь, і що важливі речі до нас не стосуються. Така думка всюди була б неввічлива, але у нас вона і безглузда. Немає сумніву, що російські жінки краще освічені, більше читають, більше думають, ніж чоловіки, зайняті бозна-чим.

Пройшла чутка про Бородінський бій. Всі говорили про нього; у кожного була своя найвірніша звістка, кожен мав список убитих і поранених. Брат нам не писав. Ми страшенно були стривожені. Нарешті один з розвізників всякої всячини приїхав до нас сповістити про те, що його взято в полон, а пошепки сказав Поліні про його смерть. Поліна глибоко засмутилась. Вона не була закохана в мого брата і часто на нього досадувала, але в цю хвилину вона в ньому бачила мученика, героя і оплакувала потай від мене. Кілька разів я застала її в сльозах. Це мене не дивувало, я знала, як болісно переживала вона злигодні стражденної нашої батьківщини. Я не підозрювала, що було ще причиною її горя.

Одного ранку гуляла я в саду; поруч мене ішов Сінекур; ми розмовляли про Поліну. Я помітила, що він глибоко відчував її незвичайні якості, і що її краса справила на нього сильне враження. Я, сміючись, зауважила, що становище його дуже романтичне.— В полоні у ворога поранений рицар закохується в благородну володарку замка, зворушує її серце, і, нарешті, одружується.— Ні,—сказав мені Сінекур,— княжна бачить в мені ворога Росії і ніколи не згодиться залишити свою

батьківщину.— В цю хвилину Поліна показалась в кінці алеї, ми пішли до неї назустріч. Вона наближалася швидкою ходою. Блідість її мене вразила.

"Москву взято",— сказала вона мені, не відповідаючи на уклін Сінекура; серце моє стиснулось, сльози потекли ручаєм. Сінекур мовчав, опустивши очі. "Благородні, освічені французи, — продовжувала вона голосом, тремтячим під обурення,— ознаменували своє торжество достойним чином. Вони запалили Москву. Москва горить уже два дні".— Що ви кажете,— закричав Сінекур,— не може бути.— "Дождіться ночі,— відповіла вона сухо:— може, побачите заграву".— Боже мій! Він загинув, — сказав Сінекур,— як, хіба ви не бачите, що пожежа Москви є загибель усьому французькому війську, що Наполеонові ніде нічим буде триматися, що він змушений буде скоріше відступити крізь сплюндровану, опустілу країну з наближенням зими, з військом розстроєним і невдоволеним! І ви могли думати, що французи самі вирили собі пекло! ні, ні,—росіяни, росіяни підпалили Москву! Страшна, варварська великодушність! Тепер все вирішено: ваша батьківщина вийшла з небезпеки; але що буде з нами, що буде з нашим імператором. —

Він пішов од нас. Поліна і я не могли опам'ятатися. "Невже,— сказала вона,— Сінекур має рацію, і пожежа Москви справа наших рук? Якщо так... О, мені можна гордитися ім'ям росіянки! Всесвіт здивується великій жертві! Тепер і падіння наше мені не страшне, честь наша врятована; ніколи Європа не насмілиться вже боротися з народом, який рубає сам собі руки і палить свою столицю".

Очі її так і блищали, голос так і дзвенів. Я обняла її, ми змішали сльози благородного захвату і палкі моління за батьківщину. "Ти не знаєш?— сказала мені Поліна з виглядом натхненним.— Твій брат... він щасливий, він не в полоні — радій: він убитий за врятування Росії".

Я скрикнула і впала непритомна в її обійми.